

ЯК УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ ВОЮЮТЬ, ДОПОМАГАЮТЬ ФРОНТОВІ Й ПРАЦЮЮТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Українські історики, архівісти й популяризатори історичної науки в основному не плекали ілюзій щодо взаємовідносин з путінською Росією. Багато хто з них передбачали і можливість анексії Криму, і повномасштабну війну Росії проти України.

А тепер, коли все це стало реальністю, захищають країну.

Як вони це роблять – і на полі бою, і в архівах – розповідає історик і постійний автор «Настоящего Времени», а нині волонтер **Едуард Андрющенко**

Едуард Андрющенко
канд. істор. наук
м. Київ

Книга й автомат: дослідники беруть у руки зброю

24 березня 2022 року Головне управління розвідки Міністерства оборони України повідомило: на окупованій території співробітники російської військової поліції вилучають із бібліотек літературу, яка видається їм «екстремістською». Насамперед – це книги про українську боротьбу за незалежність, про події на Майдані та про війну на Донбасі. «У окупантів є список заборонених до згадування імен у назвах книг. Серед них: **Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл**. У містах **Кремінна, Рубіжне (Луганська область) та Городня (Чернігівська область)** відомі випадки вилучення книжки «Справа Василя Стуса» **Вахтанга Кіпіані**», – відзначають розвідники. «Справа Василя Стуса» не випадково згадана окремо у повідомленні. Ця книга стала для України цілою подією, навколо якої химерно переплелася безліч різних домислів і символів.

Василь Стус – український поет-дисидент, двічі засуджений радянським режимом за свої вірші та опозиційну діяльність. Він помер у таборі у 1985 році, відбуваючи другий термін.

В основу книги журналіста Вахтанга Кіпіані лягли матеріали другої кримінальної справи проти поета – однієї із сотень тисяч справ КДБ, які були розсекречені та доступні для всіх у архіві Служби безпеки України. Адвокатом Стуса був **Віктор Медведчук**, нині відомий проросійський політик та кум **Володимира Путіна**. Після виходу книги у 2019 році Медведчук подав до суду на автора В. Кіпіані та видавництва, вимагаючи заборонити продаж «Справи Василя Стуса». Претензії політика стосувалися кількох згадок його у негативному світлі: у книзі наводилися свідчення, що адвокат Медведчук скоріше шкодив підзахисному, аніж захищав його. У суді першої інстанції Медведчук виграв, проте в апеляційному програв.

Поки йшли судові розгляди, книга стала національним бестселером № 1 – своєрідним прапором боротьби з проросійськими силами. У світлі повномасштабного російського вторгнення багато хто вважав Медведчука потенційним лідером маріонеткового пропутінського уряду України в разі падіння законної київської влади.

23 червня 2022 р. Личаківський районний суд Львова розпочав засідання у справі про обвинувачення В. Медведчука у державній зраді та замаху на разграбування національних цінностей.

**Вахтанг Кіпіані у формі Збройних сил України
з книгою «Справа Василя Стуса»
Фото: особиста сторінка у Facebook**

Його опонент Вахтанг Кіпіані 24 лютого вступив до лав 112-ї бригади територіальної оборони, яка захищає Київ.

У перші дні війни йому, крім іншого, довелося дистанційно вирішувати непросте завдання: забезпечити безпеку створеного ним неформального музею-архіву преси. Це колекція періодики та книг, яка налічує десятки тисяч екземплярів і за деякими позиціями (мова насамперед про видання української діаспори та самвидаву) перевершує найбільші державні бібліотеки. Тепер найцінніша частина зібрання Кіпіані – у надійному сховищі, якому не страшні обстріли.

У списку українських істориків, які взяли до рук зброю для захисту країни, є чимало інших відомих імен. Серед них декан історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка **Іван Патріляк**; один із «батьків» декомунізації, ініціатор відкриття архівів КДБ, народний депутат **Володимир В'ятрович** (наразі роботу в парламенті він чергує з роботою на позиціях територіальної оборони); генеральний директор Національного заповідника «Хортиця» **Максим Остапенко**; археолог, герой боїв у аеропорту Донецька **В'ячеслав Зайцев**; колишній заступник директора архіву СБУ, спеціаліст з історії радянських спецслужб, автор матеріалу для «Настоящего времени» про трагедію у Бабиному Яру **Володимир Бірчак**.

Володимир Бірчак на час війни призупинив участь у всіх наукових та просвітницьких проектах і записався до лав територіальної оборони рідного Тернополя – нині служить у 105-й бригаді територіальної оборони ЗСУ. У телеграм-каналі історика, присвяченому цікавим знахідкам з архівів спецслужб, тепер лише новини з фронту та дані про втрати російських військ. Частина передплатників каналу – абоненти з Росії, і Володимир сподівається, що попри умов російської військової цензури його повідомлення хоч комусь зможуть розкрити очі.

**Іван Патріляк
Фото: Andriy Kovalov, Facebook**

**Володимир В'ятрович
Фото: Wikipedia**

**Максим Остапенко
Фото: Wikipedia**

Вячеслав Зайцев
Фото: Wikipedia

Крім того, Володимир Бірчак та його колега Вахтанг Кіпіані передали свої книги з автографами благодійному аукціону «Свій за свого», який від 2014 року збирає кошти для потреб військових. Кіпіані запропонував як лот антологію своїх інтерв'ю з дисидентами, а Бірчак – збірку документів КДБ про Чорнобиль, у підготовці якої він брав участь. За два екземпляри «Дисидентів» Кіпіані вдалося виручити майже 1200 дол. США (гроші були передані чернігівському волонтеру).

Речі, які дуже злять Путіна: боротьба Росії з українським поглядом на історію

«Ми воюємо у тому числі за речі, які дуже злять Путіна. Речі, до яких я теж був причетний, – реформи в Україні, зокрема декомунізація. За відкриті архіви. За вулиці без імен кровожерливих комуністичних лідерів, зате з іменами українських героїв. За правдиву історію, у тому числі історію Другої світової війни», – каже Бірчак.

Володимир Бірчак
Фото: особиста сторінка у Facebook

Багато істориків у ці дні по-різному висловлюють думку: українська ідентичність – одна з цінностей, за які йде війна, а історія – одна з опор цієї ідентичності.

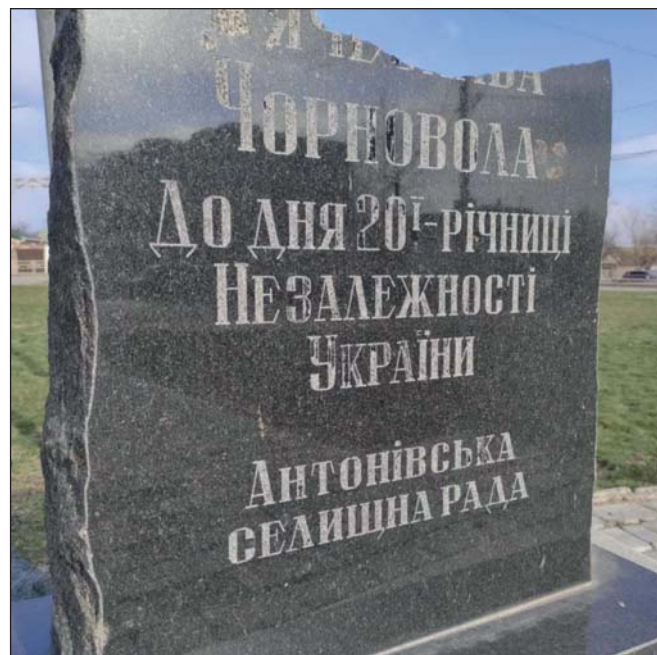
Серед офіційно декларованих цілей вторгнення Росії в Україну про історію немає жодного слова. Але достатньо послухати передвоєнні виступи Путіна про Україну, щоб зрозуміти, наскільки нестерпним для нього є прийняте в сусідній країні трактування подій минулого, відмінне від його власної.

Ніби підтверджуючи вищезазначене, голова Слідчого комітету Росії **Олександр Бастрикін** 30 березня доручив підлеглим вивчити зміст українських підручників з історії. Ці підручники, на думку Бастрикіна, «націлюють дітей на ненависть до Росії та російської мови і спотворюють історію». Тому він розпорядився дати правову оцінку «в рамках розслідування кримінальних справ, що перебувають у провадженні».

Система історичних поглядів «колективного Путіна» відразу дала про себе знати на окупованих Росією територіях. Крім вилучення книг, це – підняті червоні прапори, повернення радянських назв захопленим містам та руйнація пам'ятних знаків.

Пам'ятний знак «Древо життя» (менора), пошкоджений під прицільними обстрілами Дробицького Яру (поблизу Харкова) 26 березня 2022 р. Джерело: Українська асоціація юдаїки

Зруйнований окупаційними військами пам'ятний знак на честь Вячеслава Чорновола, село Антонівка.
Фото: Верховна Рада України

Улюблений риторичний прийом влади Росії і «державників», що приєдналися до них, в навколоісторичних дискусіях – «прославлення пособників нацизму» в Україні (перш за все йдеться про Організацію українських націоналістів та Українську повстанську армію) і необхідність протидії йому. Проте насправді під ударом опиняються й ті постаті, яких у «нацисти» та «пособники» не запишеш навіть за великого бажання. В Антонівці Херсонської області окупаційні війська Росії знищили пам'ятний знак дисиденту та політику В'ячеславу Чорноволу. У Казані демонтували встановлену 2006 року пам'ятну табличку на честь «патріарха» української історіографії та голови Центральної Ради **Михайла Грушевського**. А Роскомнагляд пригрозив блокувати сайт Інституту історії України НАНУ через розміщення електронної версії виданої у 1997 році книги про історію «Народного руху» України.

Рукописи горять, але їх рятують

Рятувати історію українським архівістам і музейникам доводиться не в переносному, а в буквальному значенні. Експонатам і документам загрожують як обстріли, так і самі російські війська, що входять до міст.

На сьогодні відомо про постраждалих від російських обстрілів будівлі обласних державних архівів у Харкові, Миколаєві та Лисичанську (архів Луганської області). Документи вцілили. А ось архів управління СБУ у Чернігівській області, як повідомила українська омбудсменка **Людмила Денісова**, вберегти не вдалося: будівля згоріла після влучення снарядів.

Палаюча будівля СБУ у Чернігові 25 лютого 2022 року
Фото: «Суспільне Чернігів»

Співробітники архівів та музеїв, з якими ми поспілкувалися, запевнили: робота з порятунку історичної спадщини постійно ведеться – у тих обсягах, які зараз можливі. При цьому всі співрозмовники обходилися без конкретики: будь-яка подібна інформація з міркувань безпеки поки що засекречена.

На своїй сторінці у Facebook голова Державної архівної служби України **Анатолій Хромов** написав: «Я потім розповів вам кілька реальних історій про сміливість наших колег при порятунку документів. Сльози радості діловодів, яким ми допомогли евакуювати документи НАФ (Національного архівного фонду) з-під обстрілів у відносно безпечні місця. Я вражений чуйністю керівників окремих регіонів, які серед хаосу війни пішли на контакт та миттєво організували порятунок наших культурних архівних цінностей». Він також розповів, що там, де це можливо, архіви вже розпочали створення фондів, присвячених відображенню російської агресії у 2022 році.

Анатолій Хромов
Фото: Wikipedia

Директора Державного галузевого архіву СБУ **Андрія Когута** початок війни застав у США. Кілька місяців він присвятив вивченню в архіві Інституту Гувера при Стенфордському університеті документів про операцію «Захід» – примусову масову депортацію жителів заходу України до віддалених районів СРСР у 1947 році.

Андрій Когут
Фото: Wikipedia

24 лютого Когут читав лекцію про українську політику пам'яті в Іллінойському університеті в Чикаго. Від початку вторгнення минула майже доба, і вся увага аудиторії була прикута до останніх подій. Деякі запитання та репліки американських студентів шокували його, каже Когут. Наприклад, один із них заявив, що Росія має природне право на буферну зону між собою та НАТО. За словами історика, досі навіть багато вчених у США, не кажучи вже про студентів, дуже віддалено уявляли, що таке Україна та її історія. Деякі відтворювали російські імперські міфи на кшталт «трьох братніх народів».

«Але весь тиждень після початку вторгнення, поки я залишався там, тема України не йшла з новин. І тепер, я сподіваюся, для всіх остаточно стало зрозумілим, що Україна – не Росія», – каже директор архіву.

Наукове відрядження Когуту довелося перервати. Він повернувся до України, щоб на місці керувати архівом.

На думку директора архіву СБУ, розсекречені в ході декомунізації документи КДБ – це своєрідна «протиотрута» проти реваншистських настроїв північного сусіда.

«У своїй промові перед вторгненням в Україну Путін згадав про декомунізацію. Це підтверджує: Росія дуже боїться і намагається уникнути того шляху переосмислення радянського минулого, яке обрала Україна. Більше того, перед нами стоїть додатковий виклик: як показує наша історія, недостатньо просто в Україні говорити про злочини радянського режиму. Поки на всій території колишнього СРСР не буде адекватного розуміння того, чим була радянська влада, ми постійно будемо під загрозою удару тих, хто захоче відродити ту імперію, обґрунтовуючи це історичними міфами», – каже він.

«Ми воюємо саме за це»: як вчені та популяризатори історії продовжують працювати під час війни

«Історія без міфів» – так називається провідний український ютуб-канал історичної тематики, який має майже 300 тисяч передплатників. Раніше на каналі щотижня публікували по два епізоди. З початком війни нові відео перестали виходити: за словами засновника каналу **Владлена Мараєва**, вся команда проекту зайнята волонтерською допомогою української армії – часу на повноцінні зйомки та монтаж немає.

Але наприкінці березня «Історія без міфів» повернулася: замість відео звичайного для каналу формату на ньому стали з'являтися стрими з лекціями Мараєва – на це йде набагато менше часу і сил.

Владлен Мараєв
Фото: Wikipedia

Теми лекцій продиктовані сьогодишніми подіями. Перша присвячена боротьбі Чечні за незалежність від Росії як відповідь на медійну активність під час війни Рамзана Кадірова та його підлеглих, з якими у багатьох в Україні асоціюється весь чеченський народ. Друга – про коріння сучасного російського шовінізму щодо України. Як і багато інших блогерів у цей час, Мараєв у стримах закликає глядачів перераховувати гроші на допомогу військовим, надаючи посилання на волонтерські фонди.

Харків'янин **Владислав Яценко** публікує у своєму ютуб-каналі «Історичний вебінар» онлайн-доповіді істориків з України, Польщі, Білорусі, Литви. «Життя триває, а ідентичність, у тому числі історичну, треба зберігати», – так він відповідає на запитання, чому вирішив не зупинити проект після російського вторгнення.

Владислав Яценко
Фото: Wikipedia

Уже 26 лютого Яценко записав вебінар із польською дослідницею **Агатою Клечковською** про Будапештський меморандум. Публікація вийшла з огляду на актуальний порядок денний: меморандум був присвячений гарантіям безпеки України в обмін на відмову від ядерної зброї.

Як і Владлен Мараєв, творець «Історичного вебінару» у своїх відео закликає жертвувати на Збройні сили України та розміщує реквізити в описі. Близько двох березневих тижнів 2022 року стабільному оновленню каналу заважали проблеми з інтернетом: будинок, де знаходиться сервер провайдера, пошкоджено вибуховою хвилею від російської бомби.

Наталія Яковенко за роботою
Фото: Євгеній Стасіневич, Facebook

На початку березня літературознавець **Євген Стасіневич** опублікував на своїй сторінці у фейсбуці фотографію 79-річної дослідниці **Наталії Яковенко** – докторки історичних наук, завідувачки кафедри історії Києво-Могилянської академії. Наталія Яковенко прямо зараз займається перекладом однієї з головних праць з римської історії – «Історії від заснування міста» **Тита Лівія**. Перед масштабною війною вона вже встигла підготувати до видання п'ять книг, а зараз працює над 29-ю із 45. Стасіневич завершив пост словами: «Тобто, розумієте: у ці хвилини у Києві літня феноменальна історикиня планомірно перекладає Лівія. Бо так треба. Ми воюємо саме за це». ■